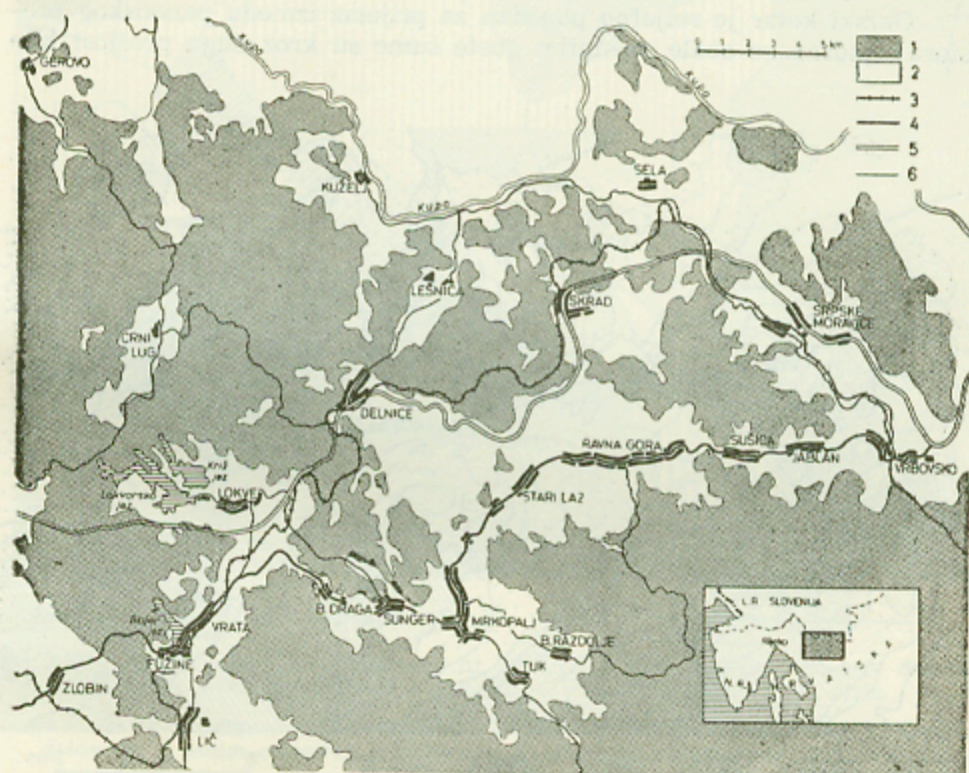

MRKOPALJSKI KRAJ*

CRNIC ŠTEFANIJA

Uvod. Južni ogranak krčevinsko-naseljenog pojasa Gorskog kotara nazivamo prema glavnom naselju »Mrkopaljski kraj«. Prirodno je dobro izdvojen, što se ogleda i u administrativnoj podjeli. Mrkopalj i okolna

Sl. 1. Raspored šuma i krčevinskog naseljenog prostora Gorskog Kotara, 1. mješana šuma bukve i crnogorice, 2. krčevinski prostor, 3. željeznička pruga, 4. Karolinška cesta, 5. autocesta, 6. druge ceste.

Fig. 1. Disposition des forêts et des surfaces défrichées et habitées du Gorski Kotar. 1. forêt mixte (hêtre et forêt noire), 2. surface défrichée, 3. chemin de fer, 4. route de Carol, 5. autoroute, 6. autres routes.

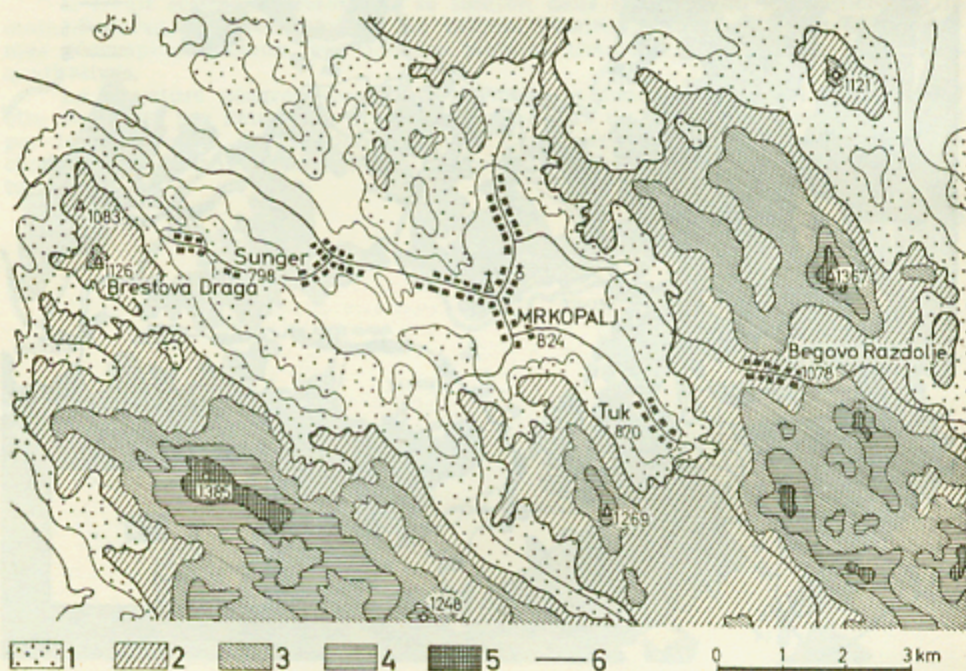
* Članak je izvod iz rada koji je primljen kao diplomatska radnja iz geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, u lipanjskom roku 1962. god.

naselja poljoprivredno koriste krčevinski prostor u zatvorenom šumskom prostoru, te čine povezanu cjelinu. Povezanost i izdvojenost dolaze do izražaja i u upravnom pogledu; sve do nove administrativno-teritorijalne podjele 1955. god. to je bila zasebna općina sa središtem u Mrkoplju, koji je bio, kao što je i danas središte kraja.

U ovom radu ćemo, dakle, govoriti o mrkopaljskom krčevinskom prostoru. Pored Mrkoplja obuhvaćena su četiri manja sela (Sunger, Brestovo Draga, Begovo Razdolje i Tuk). Ova naselja su na dobro izoliranom krčevinskom prostoru, koji nazivamo »Mrkopaljski kraj«.

Elementi prirodne osnove. Mrkopaljski kraj je planinski prostor s apsolutnim visinama između 800 i 1 200 m, što je važno za razumijevanje prirodnih i društvenih karakteristika kraja.

Gorski kotar je reljefno pogodan za prijelaz između panonskog prostora i jadranske obale, međutim guste šume su kroz dugu prošlost bile

Sl. 2. Reljefna skica Mrkopaljskog kraja.

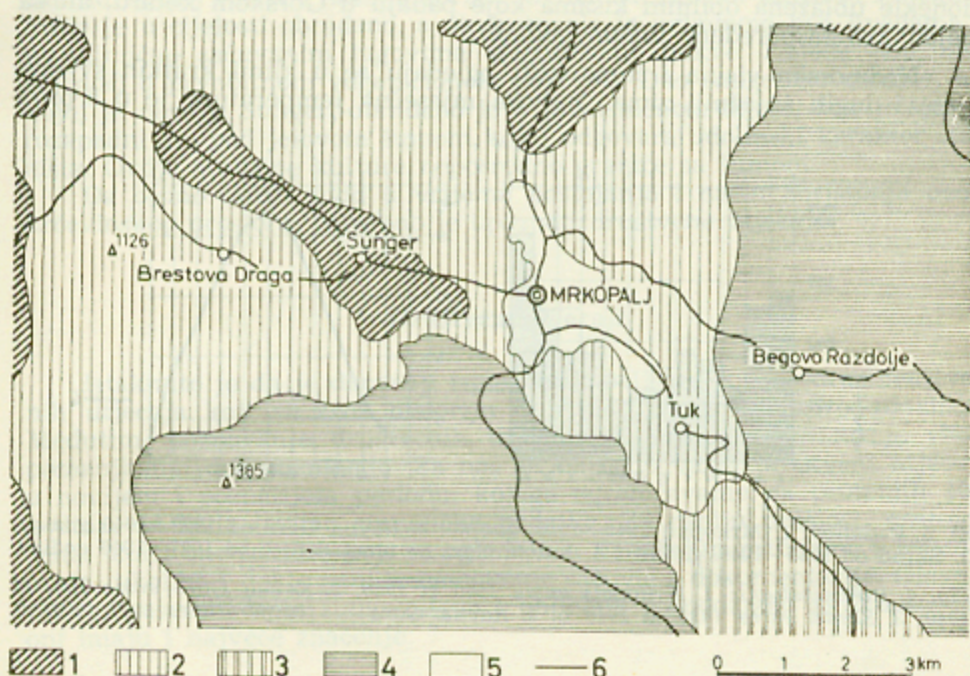
1. 900—1000 m visine; 2. 1000—1100 m visine; 3. 1100—1200 m visine; 4. 1200—1300 m visine; 5. više od 1500 m visine i 6. ceste.

Fig. 2. Esquisse du relief de la région de Mrkopalj.

1. 900—1000 m de hauteur; 2. 1000—1100 m de hauteur; 3. 1100—1200 m de hauteur; 4. 1200—1300 m de hauteur; 5. plus de 1500 m de hauteur et 6. routes

prepreka. U novijem razdoblju eksploatacije, šume su postale pozitivan faktor. Mrkopaljski kraj dobio je prometnu važnost nakon probijanja Karolinske ceste (1732. god.), koja je značila vrlo mnogo u životu i razvoju naselja sve do početka 19. stolj. kada je ulogu glavne prometne linije između primorja i zaleđa preuzela Lujzinska cesta (1809. god.). Od tada mrkopaljski kraj ostaje po strani, što će se pojačati nakon otvaranja željezničke pruge (1873. god.) i modernog autoputa (1955. god.). Visina, pejzažna izoliranost, čemu se pridružila i prometna odvojenost, glavne su značajke mrkopaljskog kraja.

Zavala okružena uzvisinama glavna je osobina reljefa. Ona ima osnovno značenje u vrijednosti kraja i položaju naselja. Nanašanjem ma-

Sl. 3. Geološka skica. 1. trijas-dolomiti, 2. lijas-vapnenci i dolomiti, 3. doger-dolomiti, 4. malm-vapnenci i dolomiti, 5. pleistoceni nanosi i 6. ceste.

Fig. 3. Carte géologique, 1. trias-dolomies, 2. lias-calcaires et dolomies, 3. doger-dolomies, 4. malm-calcaires et dolomies, 5. alluvions pléistocènes et 6. routes.

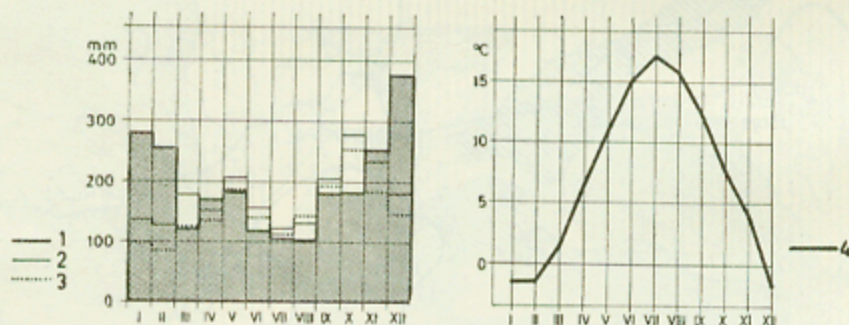
terijala s viših dijelova u vrijeme pleistocena prekriveno je dno i tako formirana ravan zavale. Pretpostavlja se da se isti tamno sivi i crni vapnenci lijaske starosti, koji grade okvir zavale, nalaze i u podlozi nanosa koji pokrivaju njeno dno.¹

¹ F. Koch, Hidrografija i tektonika u kršu, str. 8—12, Zagreb.

Za središnji prošireni dio ravni upotrebljava se naziv »Mrkopaljsko polje«, što odražava vrijednost prostora u ratarskom iskorištavanju i ulogu u životu naselja. Za naplavljenu ravan vezalo se najjače naselje u ovom kraju i najintenzivnije gospodarsko iskorištavanje. Zavala je odijeljena niskim pregibom od sungerske udoline koja se pruža u pravcu sjeverozapada i čini drugi pogodan prostor za naseljavanje i obradu. Sungerska udolina je vezana za pojas trijaskih dolomita, te je procesima diferencirane erozije došla do izražaja u reljefu. Jugoistočno od mrkopaljske zavale i sungerske udoline diže se viši šumoviti planinski kraj s izraženom izmjenom bila i udolina dinarskog smjera.

Naš kraj je isključivo vapnenačko-dolomitnog sastava na kome se razvio krški reljef, gdje nema površinske hidrografije. Bezvodica je donekle ublažena obilnim kišama koje padaju u Gorskom kotaru, ali su nejednako raspoređene tokom godine.

Nadmorska visina i šumovitost ogledaju se u klimi kratkih svježih ljeta i dugih snježnih zima. Najviša mjesečna temperatura je u srpnju

Sl. 4. Padaline: 1. Mrkopalj 1949—1960. godine, 2. Ravna Gora od 1927—1940 godine, 3. Skrad od 1935—1940. godine i 4. Ravna Gora — temperature od 1927—1940 godine.

Fig. 4. Précipitations: 1. Mrkopalj entre 1949 et 1960, 2. Ravna Gora entre 1927 et 1940, 3. Skrad entre 1935 et 1940 et 4. Ravna Gora — températures 1927 et 1940.

sa 17,1 °C, što ukazuje na izrazite ljetne svježine, dok su srednjaci svih zimskih mjeseci ispod -2°C .

Gorski kotar je poznat kao jedan od naših krajeva najbogatijih padalinama, što je posljedica blizine mora, nadmorske visine i smjera vjetrova. Meteorološka stanica u Mrkoplju je kroz dvanaestgodišnji period (1949—1960 god.) mjerenja imala srednju godišnju količinu padalina od 2 338 mm, dok je u vlažnijim godinama padalo i 3 200 mm. Padalina ima kroz čitavu godinu, ali prevladavaju tokom zime, što dolazi do izražaja u visini snježnog pokrivača. Variranja u količini padalina iz godine u godinu i u rasporedu tokom godišnjih doba bitno utječu na prinose pojedinih kultura, koje često stradaju zbog prevelike vlažnosti. Uz preveliku vlagu i mrazovi ugrožavaju prinose, osobito kod povrtnih kultura. Jesenji

mrazevi se javljaju već u rujnu, ali su naročito opasni u kasno proljeće i nije rijetkost da iznenade i u lipnju.

Iako ovaj kraj prima ogromne količine padalina, zbog krške osnove nema površinskog otjecanja. Kako u cijelom kraju nema ni jednog jačeg izvora, stanovništvo mrkopaljskog kraja je upućeno u opskrbi vodom na kišnicu. Nestašicu dobre vode u ljetnim mjesecima osobito osjeća stoka, a sušne godine, istina vrlo rijetke, su problem i za stanovništvo.

Gorski kotar je poznat po dobro sačuvanom pokrovu visoke šume bukve i crnogorice, što dolazi do izražaja i u nazivu, a u skladu je s reljefnim klimatskim i pedološkim osobinama kraja. Nadmorske visine 300—1 200 m, godišnje padaline preko 2 000 mm i srednja godišnja temperatura od 6.9 °C, ogledaju se u miješanoj šumi bukve i jele.²

Za današnji izgled mrkopaljskog kraja značajni su i društveni utjecaji. Mrkopalj i ostala naselja koriste krčevinski prostor okružen šumama. Polje je u cijelosti obrađeno, a okvir zavale je uglavnom pod livadama i mjestimično sačuvanim lugovima degradirane bukve i rjeđe jele, što svjedoči o prvobitnom vegetacionom pokrovu. Dno sungerske udoline, na kojoj je naselje Sunger, obrađeno je u jugoistočnom dijelu, dok je sjeverozapadni dio pod jelovom šumom, kojoj odgovara udolinski karakter staništa. Ovdje oranične kulture neposredno graniče sa šumom.

Da bismo dobili uvid u vrijeme postojanja i način korištenja ovog krčevinskog prostora, potrebno je upoznati društvene utjecaje.

Društveni utjecaji

Istaknuto je da je današnji izgled mrkopaljskog kraja odraz društvenih utjecaja koji su kroz historiju do danas izmijenili prirodnu sliku. Međutim, poznavanje društvenih utjecaja u prošlosti otežano je zbog pomanjkanja dokumentacije. Za nas su naročito važni društveni utjecaji u novijem i poznatijem periodu, kojega ograničavamo na proteklih 100 godina, od kada imamo statističke podatke. Za raniju prošlost nastojat ćemo istaći one faktore koji se ogledaju u današnjim prilikama i izgledu kraja, ukoliko i dokle nam to omogućuje sačuvana dokumentacija. Glavnu pažnju posvetit ćemo stanovništvu i oblicima gospodarske aktivnosti jer oni imaju i najveće značenje.

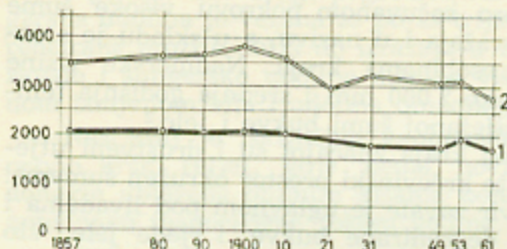
Kretanje stanovništva od 1850 — 1961. god. Sačuvani podaci omogućavaju da detaljnije pratimo kretanje stanovništva u posljednjih 100 godina. Iz redovitih popisa od polovice 19. stoljeća do danas vidi se da ukupno stanovništvo lagano raste do 1900. god, a zatim opada sve do danas, osim laganim porastom u razdoblju od 1921—1931. god. i također neznatnog između popisa 1948. i 1953. god.³

² I. Horvat, Vegetacija planina Zapadne Hrvatske (u rukopisu).

³ R. Sabljarić, Miestopisni rječnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb, 1866; Političko i sudbeno razdielenje kraljevina Hrvatske i Slavonije, Zagreb, 1889. i 1892; Popis žiteljstva od 31. XII 1900, Zagreb, 1914; Popis žiteljstva od 31. XII 1910, Zagreb, 1914; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. I 1921. Sarajevo, 1932; Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje Savske banovine, Zagreb 1937;

Za objašnjenje porasta, odnosno pada broja stanovnika, potrebno je detaljnije promotriti odnose nataliteta i mortaliteta, te stvarnog broja stanovnika i prirodnog prirasta.

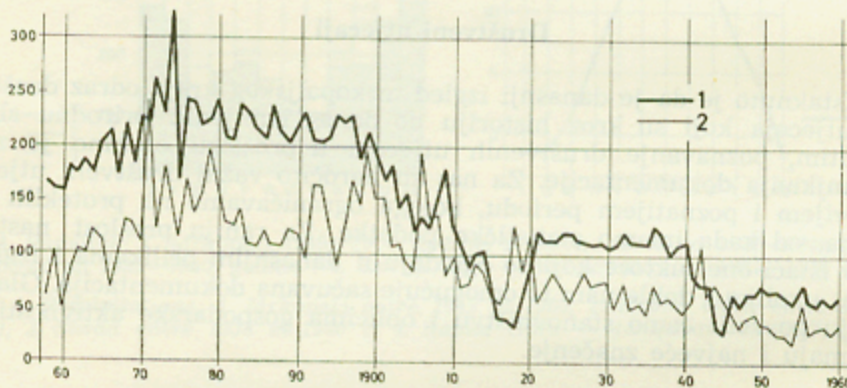
U razdoblju stalnog porasta stanovništva do 1900. god. prirodni prirast je vrlo jak u promatranom stogodišnjem nizu; prosječni godišnji pri-

Sl. 5. Kretanje broja stanovnika od 1857—1961. godine: 1. Mrkopalj, 2. Mrkopaljski kraj.

Fig. 5. Mouvement du nombre d'habitants en 1857 et 1961: 1. Mrkopalj, 2. Région de Mrkopalj.

raštaj je iznad 20%. Značajno je da je upravo u tom razdoblju vrlo jaka emigracija koja dolazi do izražaja iz odnosa apsolutnog broja stanovnika i prirodnog prirasta. U prosjeku godišnje je emigriralo 75 ljudi. Ipak, emigracija nije u ovom razdoblju nadmašila jaki prirodni prirast, te zahvaljujući njemu stanovništvo se lagano ali stalno povećavalo.

Sl. 6. Natalitet i mortalitet od 1858—1960. godine. 1. rođeni, 2. umrli.

Fig. 6. Natalité et mortalité de 1858 à 1960. 1. nés, 2. décédés.

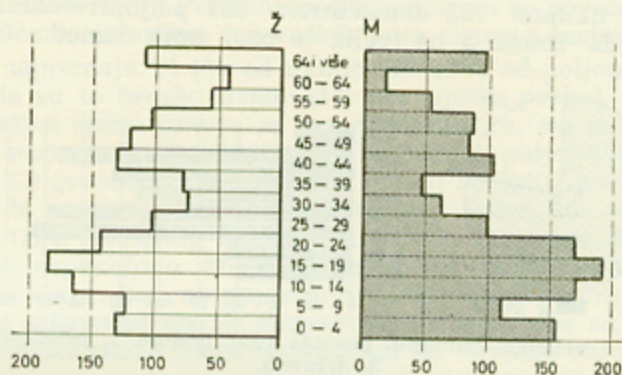
Između 1900. i 1921. broj stanovnika je opao od 3781 na 2911. U tom razdoblju prirodni prirast je osjetno smanjen zbog epidemija šarlaha između 1903. i 1905, smanjenog nataliteta za vrijeme prvog svjetskog rata i epidemija španjolske groznice i ostalih oboljenja neposredno iza rata. Uz smanjeni prirodni prirast padu stanovništva pridonijela je i još uvijek

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. III 1948. knj. I, Beograd, 1951; Popis stanovništva 1953. knj. XI i XIII; Podaci o stanovništvu prema popisu od 1961. dobiveni su u Mjesnom uredu Mrkopalj.

jaka emigracija, koja je u ovim decenijama prosječno iznosila godišnje 62 čovjeka.

Između 1920. i 1931. prirodni prirast se lagano povećava, što je normalno za poslijeratne godine. U isto vrijeme emigracija je prilično smanjena zbog ograničenja useljavanja u neke prekoceanske zemlje, što se ogleda u povećanju stanovništva.

U posljednja tri decenija prirodni prirast je osjetno smanjen, naročito za drugog svjetskog rata. Smanjena emigracija od 1948. do 1953. uslovlila je lagani porast stanovništva. Međutim, nagli pad stanovništva u najnovije vrijeme posljedica je vrlo jake emigracije, koja u ovom razdoblju doseže najveći broj, prosječno 79 ljudi godišnje. U činjenici, da emigriraju uglavnom najvitalnija godišta, nalazimo djelomično objašnjenje padu nataliteta u periodu od 1940. s izraženom stagnacijom u nekoliko posljednjih godina.

Sl. 7. Dobna struktura stanovništva 1953. godine. ž — žene, m — muškarci.

Fig. 7. Structure d'âge de la population en 1953. ž — femmes, m — hommes.

Dobna piramida stanovništva potvrđuje izloženo kretanje prirasta. Sužena baza je posljedica smanjenog nataliteta. Jača suženja kod starijih grupa 25—30, 30—35 i 35—40 posljedica je smanjenog nataliteta za vrijeme prvog svjetskog rata i velikog pomora djece neposredno iza njega. Raspored grupa starijeg stanovništva ponovno je normalan.

Iz ovog razmatranja vidimo da su za kvantitativne odnose stanovništva mrkopaljskog kraja bila presudna dva elementa: prirodni prirast i emigracija. Prirodni prirast se ističe visokim brojem do 1900. god, a nakon toga nastupa izrazito smanjivanje, koje je osobito izražajno u razdobljima ratova. Na osnovu podataka o prirodnom prirastu i broja stanovnika, utvrđenog pojedinim popisima, moguće je dobiti uvid u opseg emigracija.

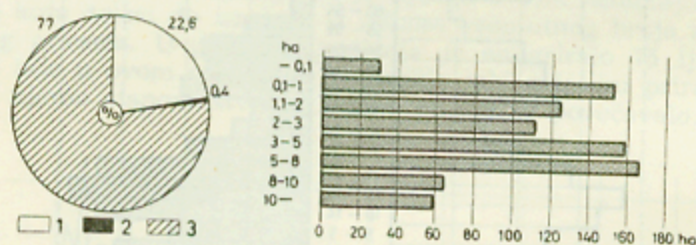
Stanovništvo mrkopaljskog kraja od polovice 19. stolj. do danas iseljava u potrazi za pogodnijim izvorima zarade. Pored brojnog iseljavanja u prekomorske zemlje osobito od 1900, muško stanovništvo odlazi za povremenom ili stalnom zaradom u plodnije krajeve i gradske centre našeg državnog prostora. U novije vrijeme osobito je jako odlaženje mla-

kih generacija u gradska središta, prvenstveno Rijeku, Zagreb i Karlovac, gdje se zapošljavaju uglavnom u industriji.

Gospodarstvo. Prirodna sredina dala je iznesene uvjete, koje su društveni faktori mijenjali i prilagođavali kroz historiju do današnjih osobina gospodarske aktivnosti.

Suvremeno gospodarstvo. Prema popisu od 1953. god. najviše aktivnog stanovništva je zaposleno u poljoprivredi (50.7%), zatim slijede šumarstvo (23.3%) i industrija (10.7%), te će ovim vrstama djelatnosti biti posvećeno i najviše pažnje. Međutim statistički podatak o udjelu poljoprivrednog stanovništva je previsok, jer toliki broj stanovništva ne živi od prihoda posjeda. U našem kraju se ne može govoriti o čisto poljoprivrednom domaćinstvu, već o kombiniranoj zaradi, jer gotovo svatko prima glavne novčane prihode stečene izvan poljoprivrede.

Prema službenim podacima za 1960. god., na području mrkopaljskog kraja ima od ukupna 753 domaćinstva 597 poljoprivrednih. Prosječna veličina posjeda iznosi 4 ha (velik je broj onih između 0.1 do 1 ha).

Sl. 8. Struktura i veličina privatnih posjeda 1959. godine. 1. privatno, 2. zadružno, 3. državno.

Fig. 8. Structure et la grandeur de la propriété privée en 1959. 1. privée, 2. coopérative, 3. à l'état.

Prosječni broj parcela po posjedu je 9. Oranične površine zauzimale su 699 ha (4.4% od ukupne površine ili 18% od poljoprivredne). Žitarcima je bilo zasijano 160 (37.2%), krumpirom 160 ha (37.2%), ostalim povrćem 31 ha (7.1%), i krmnim kulturama 79 ha (18%).⁴

Ako imamo u vidu nadmorsku visinu kraja, veliku vlažnost i kratak vegetacijski period, očita je nepogodnost i nerantabilnost pojedinih kultura. To je slučaj sa žitarcima, što pokazuju i slabi prinosi koji kolebaju kroz godine, te se obično kreću od 5.5—7 mtc po ha za pšenicu, 6.4—7 mtc za ječam i 6.5—8 mtc za zob. U skladu s time i jačanjem novčanog gospodarstva površine pod žitarcima opadaju. Iste promjene dešavaju se na cijelom području općine Delnice, a stručnjaci očekuju da će se ovaj proces ubrzati te konačno nestati osjetljivih žitarskih kultura kao što je pšenica.

U posljednjih 5 godina došlo je do vrlo izrazite izmjene između pojedinih žitarskih kultura; površine pod pšenicom su znatno opale na račun površina pod zobi, koja daje veće prinose te je rentabilnija i pogod-

⁴ Zavod za statistiku kotara Rijeka.

nija za ovaj kraj. 1960. god. zob je prekrila (izrasla) oranice u ukupnoj površini od 75%, a 1956. od 16%! Ogromne razlike između najnužnijih potreba ishrane i stvarnog prinosa postojale su i u vrijeme pogodnijeg odnosa pšenice i zobi, tako je prinos prehrambenog žita po glavi stanovnika 1956. god. iznosio tek 56 kg. Danas je i ova količina prehrambenih žita mnogo manja zbog izmjene u odnosu kultura. Izmjena u vrstama kultura i orijentacija prema rentabilnosti je pozitivna i potrebno je da se i dalje nastavi. Nasuprot nepogodnosti za uzgoj žitarica, mrkopaljski kraj je osobito pogodan za uzgoj krumpira. Nadmorska visina i srednja mjesečna temperatura u vrijeme stvaranja gomolja od 14—15°C ne dozvoljava degeneraciju sjemena, što je veoma važno za uzgoj skupog sjemenskog i merkantilnog krumpira. Ostvaruju se prosječni godišnji prinosi oko 100 mtc po ha (OPZ Mrkopalj do 300 mtc) i dobivaju znatni tržišni viškovi usprkos velike domaće potrošnje u prehrani stanovništva i stočnoj ishrani. (1960. god. proizvodnja je iznosila 1300 kg po jednom poljoprivrednom stanovniku.) Površine pod krumpirom se povećavaju na račun žitarica, što će se jačanjem trgovačkih veza sigurno nastaviti.

Livade zapremaju 14.4% od ukupne ili 58% od poljoprivredne površine. Premda su to brdske livade (17 mtc sijena po ha), one su zbog velikih površina dobra osnova za razvoj stočarstva, što se ne odražava u postojećem stočnom fondu. 1960. god. na jednog poljoprivrednog posjednika dolazi 2.3 goveda, 1.4 ovce, a tek 1 konj na četiri posjednika. Postojeće livade bi mogle prehranjivati veći broj stoke, što je potvrđeno i procjenama OPZ Mrkopalj; njima je utvrđeno da je npr. 1960. god. 30% livada ostalo nepokošeno. Među uzrocima takvog stanja važan je nedostatak radne snage, koji se pojavljuje i kod obrade zemlje. Poljoprivredom se bavi uglavnom starije stanovništvo i žene, dok su mlađa godišta i sposobna muška radna snaga orijentirani na novčanu zaradu.

U razmatranju poljoprivredne aktivnosti treba istaknuti pozitivnu ulogu koju vrši OPZ Mrkopalj. Ona potiče i pomaže orijentaciju prema proizvodnji sjemenskog i merkantilnog krumpira, zatim razvoju mliječnog stočarstva, kojemu se danas ne posvećuje dovoljno pažnje. I pored toga poljoprivreda opada u svom apsolutnom i relativnom značenju. To se odražava u opadanju obrađene površine, broja stoke i poljoprivrednih domaćinstava.

Glavne novčane prihode stanovništvo crpi iz iskorištavanja šume: na sječi, prijevozu i preradi drveta. Prema katastarskim podacima za 1959. god. 74% ukupne površine je pod šumom. Šumarija Mrkopolj gospodari šumama na 9540 ha. Procijenjeni prosječni godišnji etat iznosi 57 000 m³ drvene mase;⁵ godišnja sječa koleba oko vrijednosti etata. Premda je ovo kraj u kojem iskorištavanje šuma treba da bude osnova gospodarske aktivnosti i najsigurniji stalni izvor zarade, stanovništvo izbjegava i rad u šumarstvu (starijih šumskih radnika imade sve manje, a mlađi nastoje da se zaposle u industriji). Uz težinu šumskog rada i nekontinuiranost radova kroz godinu je uzrok što se ova zarada zapostavlja. Eksploatacija šuma zahtijeva radnu snagu od 220 ljudi, a broj ponuđene domaće radne snage iznosi 120. Da bi se planovi sječe izvršili, potrebna je sezonska

⁵ Podaci dobiveni u Šumariji Mrkopalj. Etat je stručni izraz za godišnji prirast drvene mase.

radna snaga sa strane (80—100 ljudi), uglavnom iz Like i Bosne, koji se zapošljavaju na sječi, obradi i prijevozu drva.

Pilana Mrkopalj je jedini industrijski objekat na području mrkopaljskog kraja. Zapošljava 99 radnika (80% iz Mrkoplja), ali ponuda radne snage je daleko veća. Planirano proširenje pogona i izgradnja tvornice komadnog namještaja dat će nove mogućnosti zaposlenja. Velik broj onih koji se žele zaposliti u industriji, nalazi zaposlenje u dravno-prerađivačkim pogonima bližih industrijskih središta: Vrata, Lučice i Delnice, prema kojima se vrši dnevna migracija. Relativno pogodniji prometni položaj Mrkoplja i Sungera olakšava dnevne migracije. Mnogi odlaze u jače industrijske centre, naročito Rijeku, gdje se stalno zapošljavaju i naseljuju.

Izložena gospodarska struktura ukazuje na veliko značenje novčanih prihoda izvan poljoprivrede. Iako se prema statističkim podacima poljoprivredom bavi preko 50% stanovništva, ona je u stvari dopunska gospodarska grana. Na šumske radove su više orijentirana naselja koja imaju manje mogućnosti zarade u industriji. Nesrazmjerni zahtjeva i mogućnosti zarade prema željama suvremenog naraštaja odražava se u odlazanju najvitalnijih godišta i opadanju broja stanovnika.

Gospodarske prilike od polovice 19. stoljeća. — Iako u ovom razdoblju demografski razvoj doseže maksimum, ono nije označeno prosperitetom i ekonomskom stabilnošću. Stanovništvo se do početka ovoga stoljeća lagano povećava zbog jakog prirodnog prirasta. U isto vrijeme je vrlo jaka emigracija što je odraz gospodarskih prilika i težnje za boljim.

Glavnina stanovništva bila je orijentirana na poljoprivrednu aktivnost. P. Kreser navodi da se početkom 20. stoljeća u mrkopaljskom kraju 70% stanovništva bavilo poljoprivredom.⁶ Podaci o iskorištavanju zemljišta, broju stanovnika i broju stoke, govore o značenju poljoprivrede. Polovicom 19. stolj. daleko veći broj stanovnika je raspolagao s neznatno više oranica i livada, koje su se tokom stogodišnjeg razdoblja jedva osjetno smanjile. U isto vrijeme (od 1861. god. do 1959. god.) broj parcela se povećao za 68% zbog diobe očinskog posjeda, čime je obrada zemlje još više otežana.⁷ Žitarice su zapremale gotovo kao i danas 38% od oranica, ali je prevladavala raž s 42%, dok pšenica i ječam učestvuju s 21%, a zob s 16%. Krumpir je zapremao 28%, a kupus 20% od ukupne oranice površine.⁸ Ako uzmemo u obzir da se prinosi nisu mnogo razlikovali od današnjih i da je oko 80% stanovništva bilo poljoprivredno, izlazi da je na jednog poljoprivrednika dolazilo 50 kg žita i 532 krumpira. Premda je krumpir oduvijek mnogo značio u ishrani stanovništva, teško je nadomještao oskudicu žitarica. Stočarstvo nije mnogo popravljalo postojeće stanje. Prema popisu stoke od 1895. vidi se da su na jedno gospodarstvo dolazila 3 goveda, svega 1.5 ovca, a na šest gospodarstava 1 konj.

Očito je da se javljala potreba novčanih prihoda zbog slabe poljoprivredne proizvodnje, ali su mogućnosti zarade bile vrlo male. Uslijed

⁶ P. Kreser, Gustoća žiteljstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije, strana 51, Zagreb, 1917.

⁷ Podaci o iskorištavanju zemljišta za 1861. god. izračunati su prema iskazu čestica, Arhiv mapa, Zagreb.

⁸ P. Zoričić, Prilog statistici ratarske produkcije od 1885. do 1887, Zagreb, 1889.

prometne izoliranosti eksploatacija šuma u onim uslovima proizvodnje bila je nerentabilna. Interes za ulaganje kapitala u iskorištavanje šuma bio je neznatan. Stanovništvo se bavilo manufakturnom obradom drveta (grede, šindra, dužica, vesla), a iz lošijeg drveta se palio drveni ugalj.⁹ Pilane se podižu tek početkom ovoga stoljeća; to su mali pogoni koji zapošljavaju 15 do 50 radnika¹⁰ i uz prekide rade sve do drugog svjetskog rata.¹¹

Sve su ovo bili oskudni i nestalni izvori zarade u mrkopaljskom kraju, te je stanovništvo bilo prisiljeno da u drugim krajevima traži sezonsku zaradu. Odlazili su osobito u zimskoj polovici godine kao šumski radnici u Slavoniju ili izvan našeg državnog prostora u Rumunjsku i Mađarsku. Župnička kronika bilježi da se početkom 20. stolj. nalazilo preko tri četvrtine odraslih muškaraca na zaradi izvan rodnog kraja. Osobito jaka emigracija bila je u prekomorske zemlje, te Francusku i Belgiju. Iseljenički odliv od polovice 19. stolj. u skladu je s osobinama i snagom gospodarstva.

Društvene aktivnosti od početka 17. st. do polovice 19. st. Kontinuitet stalne naseljenosti mrkopaljskog kraja možemo pratiti od početka 17. stoljeća.

Nakon turskih provala, osobito čestih koncem 15. stolj., mrkopaljski kraj je ostao opustošen kao i najveći dio zapadne Hrvatske. Koncem 16. stolj. i početkom 17. krajiške vlasti naseljavaju ponovno ovaj kraj radi obrane protiv novih turskih provala. Novo pridošlo stanovništvo koje najvećim dijelom dolazi iz turskog područja (Like i Bosne) i obično se naziva Vlasima, naseljava i mrkopaljski kraj.¹²

Povoljnije prilike nastupaju u periodu veće političke sigurnosti i općeg ekonomskog razvitka tokom 18. stoljeća.

Da bi se razvila trgovina, grade se ceste. Godine 1726. počinje gradnja Karolinske ceste između kontinentalnog zaleđa i primorja. Nova cesta prolazi kroz mrkopaljski kraj. Ona povezuje kroz Gorski kotar gotovo neprekinut iskrčeni pojas od Vrbovskog preko Ravne Gore, Mrkoplja, Fužina na Zlobin bez obzira na reljefne nepogodnosti koje će kasnije izbjeći Lujzijana izgrađena kroz šumski kraj. Za vrijeme izgradnje Karolinske ceste 30-tih godina doseljava brojno primorsko stanovništvo. Primorci, zaposleni na cesti, osnivaju nova naselja Sunger i Brestovu Dragu koja se spominju kao stalna tek iza 1770. god.¹³ U Brestovoj Dragi i danas govore čakavskim narječjem. Karolinska cesta je uvjetovala tipični cestovni tip Mrkoplja. Uz cestu se naseljavaju i doseljenici češkog i slovenskog pri-

⁹ J. Selak, Razvitak naše drvene industrije (Pola stoljeća šumarstva od 1876. do 1926), str. 443, Zagreb, 1926.

¹⁰ J. Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije, str. 106 i 119, Zagreb 1924.

¹¹ Danas na ovom području radi samo jedna pilana. Radi racionalnijeg gospodarenja šumskim bogatstvom opada jednostavna pilanska prerada, te se nastoji proširiti do završnih ili finalnih proizvoda.

¹² F. Vaniček, Istorija vojničke krajine, knj. I, str. 81, Novi Sad 1878. M. Grbić, Karlovačko vladništvo, knj. II, str. 33, Karlovci, 1891—1893.

¹³ I. Erceg, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. stolj. Zbornik Historijskog instituta, vol. 2, str. 243, Zagreb, 1959.

jekla, a vraćaju se iz prekokupskih krajeva i potomci odbjeglih pred Turcima.¹⁴

Da bi se promet na Karolini što sigurnije odvijao, karlovački generalat je 1766 odstupio Trgovačkoj intendanciji u Trstu kraj uz cestu od Vrbovskog do Mrkoplja. Time je osnovana Trgovačka gospoštija.¹⁵ Iz urbara novoosnovane gospoštije kojim su određeni kmetsko-feudalni odnosi između Komore i stanovništva dobivamo uvid u gospodarske prilike na ovom području u drugoj polovici 18. stoljeća.¹⁶ Mrkopalj je oko 1775. god. imao 54 domaćinstava i 269 stanovnika od kojih je 241 zemljoradnik. Domaćinstva su raspolagala posjedima prosječne veličine od 11,5—12,5 ha. Iz vrsti davane desetine imamo uvid u ratarsku proizvodnju. Gajili su žito, a krumpir se tek uvodi oko 1770. god. Stočarstvo je kao i na svim područjima autarhične privrede bilo važan elemenat, ali je zbog prevoznitva bila osobito važna radna stoka. Na jedno gospodarstvo dolazilo je 8 kom. krupne stoke i 22,5 sitne. Značajan je jak udio radne stoke: na jedno gospodarstvo dolazila su 3,5 vola, a na dva gospodarstva 1,5 konj.

Stanovništvo je prema izloženome bilo orijentirano na uzgoj stoke i obradu zemlje, ali je glavne novčane prihode crpilo iz kirijašenja. Kirijaši su najviše učestvovali u prijevozu žita od Karlovca prema moru, a osim toga mnogo se prevozilo prema Bakru na vlastitom području obrađeno drvo (jarboli, grede, dužica itd.) i drveni ugalj.¹⁷

Međutim, 1779. god. dovršena je Jozefinska cesta, a 1809. Lujzinska i od tada naglo pada značenje Karoline. Nove ceste zaobilaze mrkopaljski kraj, a kasnije izgrađena željeznička pruga Zagreb-Rijeka, pojačala je izolirnost koja ga pogađa i danas. Ovim promjenama je prekinut period relativne gospodarske stabilnosti, u kome su uz poljoprivrednu aktivnost bili osigurani dopunski izvori koji su donosili novčani prihod. U potrazi za nužnim novčanim prihodima stanovništvo će od sada odlaziti na sezonske zarade, a kasnije stalno iseljavati, osobito od polovice 19. stolj.

Prilike prije 17. stoljeća. Najveći dio Gorskog kotara je u periodu prije turskih provala pripadao Frankopanima i u sačuvanim listinama iz njihova vremena spominje se prvi puta Mrkopalj 1477. god.¹⁸

Nemoguće je zbog oskudice izvora utvrditi približno brojčano stanje stanovništva i vrijeme naseljenosti. Geografski učinci iskorištavanja prostora ukazuju, da je kraj veoma rano naseljen. Na početku izlaganja je istaknuto da naselja mrkopaljskog kraja koriste iskrčeni prostor u zatvorenoj šumskoj oblasti. Katastrom utvrđeno zemljišno stanje polovicom 19. i polovicom 20. stolj. pokazuje da se u ovom periodu demografskog maksimuma odnos šumskog i iskrčenog prostora sasvim neznatno izmijenio (od 76% na 74% šume). Premda su u vremenu naseljavanja kroz 17. i 18. stolj. vršena manja uništavanja šume, stanovništvo je bilo suviše malobrojno (oko 1775. god. Mrkopalj je imao svega 267 stanovnika, a Sunger i Brestova Draga se tek osnivaju), da bi bitno utjecalo na izmjenu pejzaža. Stvaranje krčevinskih površina nije ni bilo potrebno, jer su posto-

¹⁴ R. Strohal, Nekoja naša mjesta, Pobratim, 1905. str. 314.

¹⁵ I. Erceg, Severinska županija (iz neobjavljene disertacije).

¹⁶ I. Erceg, Severinska županija.

¹⁷ M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, str. 201, Zagreb 1958.

¹⁸ R. Strohal, op. cit. str. 315.

jeće bile dovoljne da ih koriste i stočari iz susjedstva.¹⁹ Prema tome iskrčeni prostor koji ponovno naseljava stanovništvo od početka 17. stolj. je rezultat ranijih izmjena pejzaža, koje su izvršene u dugom periodu prije turskih provala u ove krajeve.

Naselja. Mrkopaljski kraj ima pet naselja: Mrkopalj (824 m), Sunger (804 m), Begovo Razdolje (1073 m), Tuk (878 m) i Brestova Draga (910 m). Smještene su na topografski pogodnijim lokalitetima.

Mrkopalj je centralno položen s obzirom na ostala naselja i ima najpogodnije uvjete smještaja u zatvorenoj zavali gdje su i obradive površine prostranije. Prirodno pogodnije uvjete smještaja ima i naselje Sunger

Sl. 9. Skica dijela naselja i agrarne podjele. A — pilana.

Fig. 9. Type de decoupage du terroir. A — Scierie.

u sungerskoj udolini, dok ostala naselja koriste planinske udoline na većim visinama gdje su i obradive površine manje.

Sva naselja su tipična cestovna sela. Za izgled naselja važan je međusobni položaj domova i grada kuće. Karakteristična je odvojenost pojedinih domova dvorištima i položaj kuća koje su užom stranom okrenute prema cesti. U njihovom produžetku ili rjeđe odvojeno nalazi se staja. Manji vrtovi odvajaju pojedina gospodarstva prema otvorenom polju.

¹⁹ V. Klaić, Vrbovsko, Vijenac, 1891. god. str. 763.

Grada kuće i izmjena materijala gradnje kroz historiju, odraz je prirodnih i društvenih karakteristika kraja. Danas je za ovaj kraj tipična drvena kuća zidanog temelja pokrivena crijepom. Uz ovakav tip rjeđa je kamena kuća građena uglavnom u 19. i početkom ovog stoljeća. Poslije drugog svjetskog rata kuće se grade pretežno od cigle, odvojene od staje, a okrenute su dužom stranom prema cesti. Dok u svim naseljima nalazimo mješavinu ovih triju tipova kuće, u naselju Begovo Razdolje jedinstveno je zastupana prizemna drvena kuća sa skošenim krovom od »šimle«. Ovo je naselje smješteno na najvećoj visini (1073 m), a prometno je najudaljenije.

Prema gospodarskoj strukturi stanovništva naselja se gotovo ne razlikuju. Veće mogućnosti zaposlenja u industriji imaju Mrkopalj i Sunger. Zbog relativno pogodnijeg prometnog položaja ova naselja su više orijentirana na dnevne migracije prema bližim industrijskim središtima. Prometno jače izolirana naselja (Begovo Razdolje, Tuk i Brestova Draga) više su upućena na šumske radove.

Po broju stanovnika (60% od ukupnog) i gospodarskoj važnosti Mrkopalj se ističe kao glavno naselje. Premda se njegova struktura stanovništva prema djelatnosti bitno ne razlikuje od ostalih naselja, osim što ima relativno više zaposlenih u industriji. Mrkopalj za ostala naselja vrši funkciju nabavno-prodajnog i užeg upravno-prosvjetnog središta. U širem smislu čitav ovaj kraj, kao i najveći dio Gorskog kotara, gravitira prema Rijeci, svom upravno-administrativnom, kulturnom i gospodarskom središtu.

Zaključak. Mrkopaljski kraj je planinski prostor u kome centralno značenje ima zavalno proširenje, na koje se vezalo najjače naselje Mrkopalj i najintenzivnije iskorištavanje tla. Nadmorska visina, položaj i reljef određuju klimatske karakteristike, koje se očituju u svježim ljetima, hladnim i snježnim zimama uz dovoljno padalina kroz čitavu godinu. U skladu s nadmorskom visinom, te klimatskim i pedološkim osobinama, ovo je područje visoke šume bukve i crnogorice, čije iskorištavanje je važna gospodarska grana.

Ovaj je kraj u svom gospodarskom iskorištavanju bio orijentiran uz stočarsko-zemljoradničku aktivnost na dopunsku zaradu, iz koje se dobio novčani prihod. Osim relativno kratkog perioda kirijašenja vezanog uz Karolinu u 18. i donekle prvoj polovici 19. stolj. mogućnosti dopunske zarade u vlastitom kraju bile su male. Nesrazmjer između mogućnosti zarada i viškova prirodnog prirasta stanovništva uvjetovao je traženje sezonskog zapošljavanja i stalno iseljavanje, koje se nastavlja i danas, što dolazi do izražaja u stalnom opadanju broja stanovnika.

Danas su u gospodarstvu važniji šumsko iskorištavanje i prerada drveta, a u tradicionalnoj poljoprivredi koja opada, vrši se usmjeravanje na uzgoj rentabilnijih povrtnih kultura i donekle na mliječno stočarstvo.

Retrogradni kontinuitet stalne naseljenosti može se pratiti do početka 17. stolj. Međutim, učinci gospodarskog iskorištavanja u prostoru ukazuju da je ovo područje bilo naseljeno i u relativno dugom periodu prije turskih provala u naše krajeve.

Fot. 1. Pogled na Mrkopalj s njegovom krčevinskom okolicom. Ističe se cestovni karakter naselja, koje je u krškoj udolini okruženoj šumovitim uzvisinama.

Phot. 1. Vue de Mrkopalj avec ses environs défrichés. On remarque le caractère routier de l'habitat, situé dans une uvala karstique et entouré de montagnes boisées.

Fot. 2. Detalj iz Mrkoplja — raspored kuća duž Karolinske ceste.

Phot. 2. Mrkopalj, détail — la disposition des maisons le long de la route «Caroline».

RÉSUMÉ

La région de Mrkopalj

par Š. Crnić

L'auteur sépare le territoire montagneux du sud du Gorski Kotar sous le nom de «Mrkopaljski Kraj». Du point de vue agricole toutes les habitations exploitent la zone défrichée au milieu des forêts formant ainsi un ensemble uni. Tout le territoire se trouve isolé en dehors des voies de communication, depuis le commencement du XIXème siècle, ce qui exerce une influence profonde sur son développement économique.

La hauteur absolue de la région de Mrkopalj varie entre 800 et 1200 m. En son milieu se trouve ne uvala avec Mrkopalj, l'habitation la plus importante; c'est en même temps la principale surface économique. La hauteur au-dessus de la mer, la situation et le relief déterminent les caractéristiques climatiques: étés frais, hivers froids avec beaucoup de neige, précipitations atmosphériques suffisantes pendant toute l'année. Grâce au niveau au-dessus de la mer et aux particularités climatiques et pédologiques la région est couverte de forêt de hêtre et de forêt noire dont l'exploitation représente une branche économique importante.

L'activité traditionnelle de la région est orientée vers l'élevage et l'agriculture, mais le travail supplémentaire est important parce qu'il fournit le profit en espèces. En dehors du transport en charette, lié à la route Caroline, pendant une courte période au XVIIIème siècle et dans la première moitié du XIXème, le territoire offrait peu de possibilité de travail supplémentaire. La disproportion entre la possibilité de travailler et l'augmentation naturelle de la population obligeait les habitants d'aller chercher du travail saisonnier et d'émigrer sans cesse. Parce qu'on doit chercher des sources économiques plus favorables et des meilleures conditions de vie, l'émigration continue jusqu'à aujourd'hui et le nombre de la population diminue constamment.

Notre région s'oriente aujourd'hui d'avantage vers l'exploitation forestière et le traitement du bois et, dans l'agriculture traditionnelle qui est en baisse, on s'oriente vers les cultures maraîchères mieux rentables et dans une certaine mesure vers la production laitière.

La continuité rétrograde de la densité de la population peut être suivie jusqu'au commencement du XVIIème siècle. Cependant les suites de l'exploitation agricole de la région indiquent que ce territoire avait été habité au cours d'une période relativement longue avant les invasions turques.

(Traduit par A. Polanščak)